

УСТАНОВА ВЫШЭЙШАЙ АДУКАЦЫИ
«МІНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЛІНГВІСТЫЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

УДК [811.161.3+811.111]'37 (043.3)

АРЦЁМАВА
Вольга Аляксандраўна

**КАТЭГОРЫЯ ПРАСТОРЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ
ФРАЗЕАЛОГІІ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.02.20 – параўнальна-гістарычнае,
тыпалагічнае і супастаўляльнае мовазнаўства

Мінск, 2013

Работа выканана ва ўстанове вышэйшай адукацыі
«Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Навуковы кіраўнік: **Паўлоўская Наталля Юр’еўна,**
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры, УВА «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт», кафедра беларускай
мовы і літаратуры

Афіцыйныя апаненты: **Канюшкевіч Марыя Іосіфаўна,**
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры, УВА «Гродзенскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»,
кафедра журналістыкі

Мартысюк Натэла Пятроўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры, УВА «Беларускі
нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт», кафедра
англійскай мовы № 2

Апаніруючая арганізацыя: УВА «Беларускі дзяржаўны эканамічны
ўніверсітэт»

Абарона адбудзецца 26 лютага 2013 г. у 12.00 на пасяджэнні савета па абароне
дысертацый Д 02.22.01 пры ўстанове вышэйшай адукацыі “Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт” (220034, г. Мінск, вул. Захарова, 21; e-mail:
info@mslu.by; тэл. 288-25-64).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы вышэйшай адукацыі
“Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт”.

Аўтарэферат разасланы "24" студзеня 2013 г.

Навуковы сакратар савета
па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Т.В. Бабко

Праблемы ўвасаблення паняцційных катэгорый у неблізкароднасных мовах з'яўляюцца актуальнымі ў сувязі з распрацоўкай пытанняў узаемаадносін мовы і мыслення, выяўлення лінгвістычных універсальных і ўнікальных.

Прастора як першы аспект быцця, што ўспрымаецца і дыферэнцуецца чалавекам, не раз становілася аб'ектам лінгвістычнага апісання. Асаблівую значнасць сярод падобных даследаванняў набывае супастаўляльнае вывучэнне фразеафондаў рознасцістых моў, дзе ідэнтыфікуюцца і маніфестуюцца нацыянальная самасвядомасць, культурна-гістарычныя традыцыі, эмпірычны і духоўны досвед розных этнасаў.

Сучасная лінгвістыка характарызуецца значнай колькасцю прац, прысвечаных аналізу асобных груп фразеалагізмаў з прасторавым значэннем у славянскіх, германскіх і раманскіх мовах. Нявырашанымі засталіся праблемы семантычнага і структурнага складу беларускіх і англійскіх фразеалагічных сродкаў прасторавай намінацыі. Актуальным з'яўляецца ўстанаўленне сістэмнай арганізацыі, зместавых і функцыянальна-стылёвых характарыстык катэгорыі прасторы з вызначэннем агульнага і нацыянальна-спецыфічнага ў беларускім і англійскім фразеафондах. Вырашэнне пытанняў тыпалогіі міжмоўнай фразеалагічнай карэляцыі паслужыць далейшай распрацоўцы праблем катэгарызацыі і канцэптэуалізацыі аб'ектыўнай рэчаіснасці ў славянскіх і германскіх мовах.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертацыя выканана на кафедры беларускай мовы і літаратуры Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта ў межах дзяржбюджэтай навукова-даследчай тэмы «Праблемы навуковага і вучэбна-метадычнага забеспячэння выкладання беларускай мовы як замежнай у сістэме філалагічных дысцыплін» (рэгістрацыйны нумар 20090531 ад 04.20.2009), што адпавядае прыярытэтнаму напрамку развіцця гуманітарных навук у Рэспубліцы Беларусь.

Мэта і задачы даследавання. Мэта даследавання – устанаўленне семантыкі, структуры і функцый беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў з выяўленнем іх універсальных і нацыянальна-спецыфічных характарыстык. Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- 1) выявіць і сістэматызаваць корпус беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавым значэннем;
- 2) устанавіць агульнае і адметнае ў семантыцы, структуры і функцыянаванні беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў, раскрыць іх ідэаэтночную маркіраванасць у перцэптыўным, аксіялагічным,

лінгвакультурным і сацыякультурным аспектах;

3) вызначыць і ахарактарызаваць тыпы эквівалентнасці беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў;

4) устанавіць формы праявы нацыянальнай спецыфікі беларускіх фразеалагізмаў у супастаўленні з англійскімі;

5) распрацаваць тэарэтычныя асновы лексікаграфічнай параметрызацыі беларускіх фразеалагічных адзінак і іх англамоўных адпаведнікаў; скласці беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай.

Метадалагічнай базай даследавання выступілі працы С.А. Аксамітава, Л.Р. Бабенкі, Ш. Балі, А.М. Баранова, В.У. Вінаградава, У.Р. Гака, Д.А. Дабравольскага, Я.Я. Іванова, А.С. Кубраковай, А.У. Куніна, І.Я. Лепешава, Дж. Лаянза, В.М. Макіенкі, І.А. Сцерніна, Л. Талмі, А.С. Якаўлевай і інш.

Аб'ектам даследавання з'явіліся беларускія і англійскія фразеалагізмы з прасторавым значэннем. **Прадметам даследавання** выступілі семантычныя, структурныя і функцыянальна-стылёвыя характарыстыкі беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай.

Матэрыялам для даследавання паслужылі: 1) 588 беларускіх і 787 англійскіх фразеалагізмаў, выбраных з 40 слоўнікаў беларускай і англійскай моў (фразеалагічныя, тлумачальныя, перакладныя) агульным аб'ёмам 667000 слоўнікавых артыкулаў; 2) 13750 кантэкстаў з твораў мастацкай літаратуры XIX, XX і XXI стагоддзяў на беларускай і англійскай мовах.

Палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Катэгорыя прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах – гэта поліцэнтральная структура з чатырма інварыянтнымі семантычнымі прыметамі: *перамяшчэнне, месцазнаходжанне, метрыка і тапалогія*. Упершыню вылучаныя ў беларускім і англійскім фразеалагічных прасторавых корпусах 13 фразеасемантычных груп з семантыкай перамяшчэння (фазавасць, напрамак, асяроддзе, сродак, характар, хуткасць), месцазнаходжання (месцазнаходжанне з пазначэннем блізкасці / аддаленасці, месцазнаходжанне без пазначэння блізкасці / аддаленасці), метрыкі (памер, даўжыня, глыбіня, кантынуальнасць) і тапалогіі (форма) маніфестуюць тэматычнае адзінства фразеалагічнай рэпрэзентацыі прасторавага фрагмента рэчаіснасці і адлюстроўваюць складаны характар катэгорыі прасторы ў беларускай і англійскай лінгвакультурах.

2. Беларускія і англійскія фразеалагізмы з прасторавай семантыкай рэалізуюць універсальныя характарыстыкі катэгорыі прасторы, што грунтуюцца на агульных для носьбітаў гэтых моў заканамернасцях разумовых працэсаў, а таксама яе нацыянальна-спецыфічныя аспекты, прадвызначаныя

інтра- і экстралінгвістычнымі фактарамі. Універсальнымі прасторавымі ўласцівасцямі выступаюць *антрапацэнтрычнасць, непарыўнасць з часам, акалічнасна-працэсуальны характар*. Беларуская і англійская нацыянальна-спецыфічная маркіраванасць фразеалагічнай рэпрэзентацыі катэгорыі прасторы, упершыню вызначаная ў даследаванні, праяўляецца ў *перцэптыўным, аксіялагічным, лінгвакультурным і сацыякультурным* аспектах. *Перцэптыўныя* адрозненні рэпрэзентуюцца праз пераважна зрокавае ўспрыманне прасторавых характарыстык носьбітамі беларускай мовы і магчымасць іх слыхавой перцэпцыі ў англійскай лінгвакультуры. *Аксіялагічная ідэаэтнічнасць* маніфестуецца значнай ступенню эматыўнасці фразеалагічнага ўвасаблення прасторы для беларусаў і нейтральнасцю ў плане эмоцый для носьбітаў англійскай мовы. *Лінгвакультурныя* несупадзенні вызначаюцца большай міфалагізацыяй прасторы ў беларускай мове адносна англійскай і асэнсаваннем прасторавых характарыстык носьбітамі англійскай мовы пераважна ў хрысціянскай традыцыі. *Сацыякультурная* спецыфіка выяўляецца ў дакладнай структурацыі асобаснай прасторы моўцы для англічан і дапушчэнні меншай адлегласці паміж удзельнікамі камунікатыўных зносін для беларусаў.

3. Несупадзенне фразеалагізацыі кагнітыўнага прасторавага досведу носьбітаў беларускай і англійскай моў дэтэрмінуе колькасныя і якасныя разыходжанні беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай. Гэта праяўляецца ў наступных тыпах іх міжмоўнай карэляцыі: поўныя эквіваленты, эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай, безэквівалентныя фразеалагізмы. Дамінантнымі тыпамі міжмоўнага беларуска-англійскага фразеалагічнага паралелізму выступаюць поўныя эквіваленты (48,3%) і эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай (46,3%). Безэквівалентныя беларускія фразеалагізмы маюць найменшую ўдзельную вагу (5,4%). Такім чынам, упершыню ўстаноўлены тыпы міжмоўнай беларуска-англійскай прасторавай фразеалагічнай карэляцыі, вызначана іх месца ў святле тэорыі міжмоўнай эквівалентнасці, што з'яўляецца перадумовай устанавлення характару сувязі паміж тыпам мовы і спецыфікай яе фразеалагічнай сістэмы.

4. Устаноўленым 29 фразеасемантычным падгрупам беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай уласцівы розныя тыпы карэлятыўнасці, якія знаходзяць колькаснае выражэнне праз індэкс міжмоўнай эквівалентнасці, індэкс вобразнай нацыянальнай спецыфікі і індэкс безэквівалентнасці. Максімальныя паказчыкі індэкса міжмоўнай эквівалентнасці, абумоўленыя наяўнасцю ў структуры прасторавых фразеалагізмаў дэйктычных займеннікаў і лексем-саматызмаў, запазычаннем ці калькаваннем з іншых моў, зафіксаваны ў фразеасемантычных падгрупам

адкуль / куды, блізка / недалёка, знаходжанне ў розных месцах, працягласць і абмежаванасць. Максимальныя паказчыкі індэкса вобразнай нацыянальнай спецыфікі, звязаныя з несупадзеннем вобразных складнікаў фразеалагізмаў і прысутнасцю ў іх структуры лексем з ярка выражанай ідэаэтычнай спецыфікай, высветлены ў фразеасемантычных падгрупах *сродак перамяшчэння, далёка, малы.* Нізкія паказчыкі індэкса безэквівалентнасці ўстаноўлены ў 16 фразеасемантычных падгрупах, што сведчыць пра аднакіраванасць шляхоў пераасэнсавання зыходных словазлучэнняў носьбітамі беларускай і англійскай моў. Упершыню выяўленыя абагульнены індэкс беларуска-англійскай міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці (0,48) і абагульнены індэкс беларускай нацыянальнай спецыфікі фразеалагічнай семантыкі (0,52) дэманструюць сіметрычную суадноснасць універсальнасці і этнаспецыфічнасці ў рэпрэзентацыі прасторавых уяўленняў фразеалагічнымі сродкамі беларускай мовы ў супастаўленні з англійскай.

5. Распрацаваная семантычная структура беларускага і англійскага фразеасемантычных прасторавых палёў як самастойных аб'яднанняў фразеалагізмаў абумовіла сінапсіс ідэаграфічнага слоўніка беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавым значэннем. Упершыню ў айчынай лексікаграфіі праведзена тэматычная дыферэнцыяцыя і параметрызацыя прасторавых беларускіх і англійскіх фразеалагічных адзінак і на гэтай аснове складзены «Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай».

Асабісты ўклад саіскальніка. Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыі – вынік уласнага даследавання аўтара, выкананага на падставе сістэматызацыі і параўнальна-супастаўляльнага аналізу беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя вынікі дысертацыі былі апрабаваны ў форме дакладаў і паведамленняў на наступных канферэнцыях: Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Ідэі. Пошукі. Рашэнні» (Мінск, БДУ, 25 лістапада 2009 г.), I Навукова-практычная канферэнцыя маладых вучоных «Міжнародныя адносіны: гісторыя, тэорыя, практыка» (Мінск, БДУ, 4 лютага 2010 г.), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Родной язык в современном обществе: взгляд молодых» (Масква, МІЗМ, 25–26 лютага 2010 г.), Чацвёртыя Карпаўскія чытанні (Мінск, БДУ, 19–20 сакавіка 2010 г.), Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя маладых вучоных «Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследавання» (Мінск, БДУ, 26 сакавіка 2010 г.), штогадовая навуковая канферэнцыя выкладчыкаў і аспірантаў МДЛУ «Дні навукі» (Мінск, 27–28 красавіка 2010 г.), Міжнародная навуковая канферэнцыя «Мова – кагніцыя – камунікацыя» (Мінск, МДЛУ, 3–6 лістапада 2010 г.), IV Міжнародная

навукова-практычная канферэнцыя «Ідэі. Пошукі. Рашэнні» (Мінск, БДУ, 30 лістапада 2010 г.), IX Міжнародная навуковая канферэнцыя «Мова і соцыум: тэарэтычныя і прыкладныя аспекты даследавання» (Мінск, БДУ, 3–4 снежня 2010 г.), Пятыя Карпаўскія навуковыя чытанні (Мінск, БДУ, 18–19 сакавіка 2011 г.), Міжнародны моўны форум «Мова. Культура. Зносіны» (Мінск, БДУ, 16 красавіка 2011 г.), III Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Фальклор і сучасная культура» (Мінск, БДУ, 21–22 красавіка 2011 г.), штогадовая навуковая канферэнцыя выкладчыкаў і аспірантаў МДЛУ «Дні навукі» (Мінск, МДЛУ, 27–28 красавіка 2011 г.), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Ракурс і перспектыва» (Мінск, БДУ, 29 красавіка 2011 г.), Міжнародная навуковая канферэнцыя «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» (Мінск, БДУ, 6–8 кастрычніка 2011 г.), V Міжнародная навуковая канферэнцыя «Руская мова: сістэма і функцыянаванне» (Мінск, БДУ, 11–12 кастрычніка 2011 г.), Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя «Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы» (Мінск, БДУ, 20–21 кастрычніка 2011 г.), V Міжнародная навуковая канферэнцыя «Міжкультурная камунікацыя і прафесійна арыентаванае навучанне замежным мовам» (Мінск, БДУ, 28 кастрычніка 2011 г.), XI Шырмаўскія чытанні (Мінск, БДУ, 24 лістапада 2011 г.), Міжнародная навуковая канферэнцыя «Славянская фразеалогія ў сінхраніі і дыяхраніі» (Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 28–29 лістапада 2011 г.), Шостыя Карпаўскія чытанні (Мінск, БДУ, 16–17 сакавіка 2012 г.), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Нацыянальна-культурны і кагнітыўны аспекты вывучэння адзінак моўнай намінацыі» (Кастрама, Расія, 22–24 сакавіка 2012 г.), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Свет моў: ракурс і перспектыва» (Мінск, БДУ, 20 красавіка 2012 г.), штогадовая навуковая канферэнцыя выкладчыкаў і аспірантаў МДЛУ «Дні навукі» (Мінск, МДЛУ, 29 красавіка 2012 г.), Міжнародны круглы стол «Кантрастыўныя даследаванні моў і культур» (Мінск, МДЛУ, 30 кастрычніка 2012 г.), VI Міжнародная навуковая канферэнцыя «Міжкультурная камунікацыя і прафесійна-арыентаванае навучанне замежным мовам» (Мінск, БДУ, 30 кастрычніка 2012 г.), Міжнародная навуковая канферэнцыя «Мова – кагніцыя – соцыум» (Мінск, МДЛУ, 12–13 лістапада 2012 г.), Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Ідэі. Пошукі. Рашэнні» (Мінск, БДУ, 22 лістапада 2012 г.), XII Шырмаўскія чытанні (Мінск, БДУ, 29 лістапада 2012 г.), Міжнародная навуковая канферэнцыя «Нацыянальна-культурны кампанент у тэксце і мове» (Мінск, МДЛУ, 6–8 снежня 2012 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 35 публікацыях аўтара (агульным аб'ёмам 7,29 аўт. арк.), з іх 7 артыкулаў у рэцэнзаваных перыядычных выданнях (3,09 аўт. арк.), 6 артыкулаў у зборніках навуковых

прац (1,7 аўт. арк.), 22 публікацыі ў зборніках матэрыялаў канферэнцый (2,5 аўт. арк.). 34 публікацыі выкананы саіскальнікам асабіста, 1 публікацыя – у сааўтарстве.

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, 3 глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу і 4 дадаткаў. Агульны аб’ём дысертацыі – 165 старонак, асноўны тэкст займае 128 старонак, бібліяграфія – 34 старонкі, дадаткі А, Б, В з дыяграмамі (2) і рысункам (1) – 3 старонкі. Бібліяграфічны спіс уключае спіс выкарыстаных крыніц (360 пазіцый), спіс публікацый саіскальніка (35 пазіцый), спіс крыніц ілюстрацыйнага матэрыялу (42 пазіцыі). Табліцы (14) і схемы (2) знаходзяцца непасрэдна ў тэксце дысертацыі і займаюць 13 старонак. Дадатак Г, прадстаўлены асобным томам, уключае «Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай» і складае 213 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва **ўводзінах** даецца абгрунтаванне актуальнасці тэмы даследавання, раскрываецца ступень яе распрацаванасці ў сусветным мовазнаўстве, вызначаюцца асноўныя кірункі дысертацыйнай работы.

У **агульнай характарыстыцы работы** ўстанаўліваецца сувязь дысертацыі з навуковымі праграмамі; вызначаюцца мэты, задачы і метадалагічная база даследавання, яго аб’ект і прадмет; фармулююцца асноўныя палажэнні, што выносяцца на абарону; падаюцца звесткі пра асабісты ўклад саіскальніка, апрабацыю і апублікаванасць вынікаў даследавання, структуру і аб’ём дысертацыі.

У **першай главе** “Тэарэтычныя асновы даследавання фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай” разглядаюцца лінгвафіласофскія аспекты катэгорыі прасторы, вызначаецца лінгвістычны статус фразеалагічных адзінак (ФА) з прасторавай семантыкай, рэпрэзентуецца фразеасемантычнае прасторавае поле як лінгвістычная мадэль, прадстаўляецца метадыка кантрастыўнага аналізу семантыкі фразеалагізмаў.

У працэсе эвалюцыі навуковага пазнання былі выпрацаваны тры прасторавыя канцэпцыі: міфаэпічная, субстанцыянальная і рэляцыйная. Міфаэпічнае светаўспрыманне прасторы ў якасці жывой, адухоўленай сутнасці мае цэнтралізаваную структуру, вызначаецца сакралізаванасцю, бінарнасцю, непарыўнай сувяззю з матэрыяльнымі аб’ектамі. Субстанцыянальная канцэпцыя прасторы характарызуецца нерухомасцю, аднастайнасцю, бясконцасцю, трохмернасцю, ізатропнасцю. Рэляцыйная канцэпцыя трактуе прастору як ёмішча ўсіх рэчаў. У сучаснай карціне свету супрацьлегласць трох падыходаў здымаецца тэорыяй адноснасці

А. Эйнштэйна, дзе прастора – усеагульная форма матэрыі побач з часам і рухам.

Фразеалагізм – устойлівая, узнаўляльная, не менш як двухкампанентная моўная адзінка, што спалучаецца са словамі свабоднага ўжывання і мае цэласнае значэнне, не роўнае суме значэнняў яе кампанентаў. Асновай параўнальна-супастаўляльнага даследавання ФА выступае фразеалагічнае значэнне як сукупнасць двух мегакампанентаў – структурна-моўнага і лексічнага. Структурна-моўны мегакампанент змяшчае інфармацыю пра ўласнамоўныя прыметы фразеалагізма. Лексічны мегакампанент рэпрэзентуе інфармацыю пра знешнюю ў адносінах да ФА рэчаіснасць і дазваляе размяркоўваць фразеалагізмы па фразеасемантычных палях. У дысертацыі фразеасемантычнае поле трактуецца як лінгвістычная мадэль рэпрэзентацыі прасторавай семантыкі, што аб'ядноўвае фразеалагізмы гэтай паняццённай сферы. Важную ролю ў функцыянаванні фразеалагізма адыгрывае яго вобразны складнік, ці фразеалагічны вобраз. Ён аб'ядноўвае план зместу і план выражэння ФА, уплывае на ступень яе матываванасці, з'яўляецца асновай для вызначэння ўніверсальных спосабаў мыслення носьбітаў розных моў і выяўлення нацыянальна-спецыфічных рыс вобразнага асэнсавання рэчаіснасці.

Пад нацыянальнай спецыфікай семантыкі фразеалагізмаў разумеецца адрозненне ў складзе семантычных кампанентаў беларускіх і англійскіх ФА з уключэннем выпадкаў іх поўнай безэквівалентнасці.

Даследаванне праводзілася ў некалькі этапаў. На першым этапе былі вылучаны беларускае і англійскае фразеасемантычныя прасторавыя палі (ФСПП), устаноўлены іх аб'ём, праведзена тэматычная структурацыя па 29 фразеасемантычных падгрупам. Другі этап быў прысвечаны вызначэнню англійскіх адпаведнікаў асобных беларускіх ФА ў межах кожнай падгрупы, што дазволіла ўстанавіць англамоўныя паралелі беларускіх ФА і пашырыць спіс англійскіх прасторавых ФА. На наступным этапе быў праведзены аналіз слоўнікавых дэфініцый даследаваных беларускіх і англійскіх ФА з сэмным апісаннем іх значэнняў, выканана супастаўленне кантрастыўных беларуска-англійскіх пар фразеалагізмаў, выяўлены эквівалентныя, неэквівалентныя і безэквівалентныя семы, праведзена дыферэнцыяцыя і апісанне беларускіх ФА і іх англійскіх міжмоўных фразеалагічных адпаведнікаў па трох тыпах: поўныя фразеалагічныя эквіваленты, эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай, безэквівалентныя ФА. У працэсе даследавання была ўстаноўлена карэляцыя паміж тыпам фразеалагічнай эквівалентнасці і формай праявы нацыянальнай спецыфікі ў выглядзе наступных паказчыкаў: індэкс эквівалентнасці, індэкс вобразнай нацыянальнай спецыфікі і індэкс безэквівалентнасці. Іх супастаўленне дазволіла выявіць універсальныя ўласцівасці катэгорыі прасторы і яе ідэаэтычныя рысы ў даследаваных

фразеасістэмах. На заключным этапе быў складзены «Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай».

Другая глава “Фразеасемантычныя прасторавыя палі ў беларускай і англійскай мовах” прысвечана кантрастыўнаму аналізу іх тэматычных сегментаў. У ходзе даследавання ўстаноўлена, што беларускае і англійскае ФСПП маюць аднолькавую поліцэнтрычную структуру і складаюцца з мікрапалёў перамяшчэння, месцазнаходжання, метрыкі і тапалогіі.

Мікрапалі перамяшчэння ў беларускай і англійскай фразеасістэмах уключаюць наступныя семантычныя параметры: фазавасць, напрамак, асяроддзе, сродак, характар і хуткасць перамяшчэння.

Фазавасць маніфестуецца фразеасемантычнымі падгрупамі *пачатак перамяшчэння*, *канец перамяшчэння*, *прыход / прыезд / з’яўленне*, *адыход / ад’езд / знікненне*. У параўнанні з *пачаткам* (6 беларускіх і 6 англійскіх ФА) параметр *канец перамяшчэння* характарызуецца значнай рэпрэзентатыўнасцю (42 беларускія і 51 англійская ФА). Канец перамяшчэння ўспрымаецца негатыўна і можа быць абумоўлены 1) моцнымі эмоцыямі, стрэсам (як *прычараваны*, *as though entranced*); 2) падзеннем (з *капытоў* далоў, *be swept off one’s feet*); 3) абмежаванасцю рэсурсаў арганізма (*на нагах не трымацца*, *be ready to drop* ‘не магчы хадзіць, рухацца ад стомленасці, слабасці, хваробы’); 4) неспрыяльнымі знешнімі абставінамі для руху (*ні туды ні сюды*, *stick fast*); 5) адсутнасцю перамяшчэння (*ні кроку*, *not budge an inch* ‘быць у тым жа самым становішчы’); 6) уладкаваннем на пастаяннае месца жыхарства (*кідаць якар*, *cast anchor*).

Аналіз беларускіх і англійскіх ФА фразеасемантычнай падгрупы *прыход / прыезд / з’яўленне* паказаў, што *прыход*, *прыезд*, *з’яўленне* суб’екта без папярэджання ў беларускай і англійскай лінгвакультурах – непажаданы. Пра гэта сведчаць лексемы з семантыкай 1) адмоўных міфалагічных феноменаў *вецер*, *ліха*, *халера* ў структуры беларускіх ФА (*ліха нясе*); 2) хрысціянскіх антыподаў Бога у структуры беларускіх і англійскіх ФА (*нялёгкая*, *нячыстая сіла*, *нячыцік*, *нялёгкая нясе*; *deuce*, *dickens*, *devil* ‘чорт, д’ябал’, *what the deuce brings* ‘які чорт нясе’); 3) цёмнага колеру ў структуры англійскіх ФА (*darken somebody’s door*, дзе *darken* ‘зацямяць’). *Адыход і ад’езд* звязаны з інстынктам самазахавання (*надмазваць пяткі*, *take to one’s heels*), а *знікненне* – з немагчымасцю назіраць аб’ект зрокам (*знікаць з вачэй*, *get out of sight*), яго разбурэннем ці знішчэннем (*ісці дымам*, *go up in smoke*).

Устаноўлена, што напрамак перамяшчэння ў беларускай і англійскай фразеасістэмах мае тры тыпы: *адкуль* (з *усіх бакоў*, *from all sides*), *куды* (за *вачыма бегчы*, *follow one’s nose*) і *адкуль / куды* (*то туды то сюды*, *hither and thither*). Зыходны пункт *адкуль* і канечны *куды* – месцы, што характарызуюцца аддаленасцю і неакрэсленасцю (*к чорту на рогі*, *to the middle of nowhere* ‘у

вельмі аддаленае месца'). Выяўленая колькасная асіметрыя зыходнага (9 беларускіх і 9 англійскіх ФА) і канечнага пунктаў (48 беларускіх і 51 англійская ФА) абумоўлена накіраванасцю органаў зрокавай перцэпцыі чалавека наперад і большай камунікатыўнай значнасцю канечнага пункта як мэты перамяшчэння.

Перамяшчэнне *адкуль / куды* можа ажыццяўляцца ў межах адкрытай, кантынуальнай (*туды і сюды, hither and thither*) або абмежаванай, закрытай прасторы ў гарызантальнай (*з краю да краю, from end to end*) ці гарызантальна-вертыкальнай плоскасці (*уздоўж і ўпоперак, the length and breadth of something*). Разам з семантыкай 'напрамак руху' ў беларускіх і англійскіх ФА рэпрэзентуюцца: а) табуяваныя сферы жыцця чалавека (*куды і каралі пняшком ходзяць, take a leak; за краты, behind bars*); б) шляхі сацыялізацыі чалавека ў грамадстве (*навылятаць з гнязда, fly the nest*).

Беларуская і англійская прасторавыя фразеасістэмы характарызуюцца антрапацэнтрычнасцю, паколькі асноўным суб'ектам руху выступае чалавек, які перамяшчаецца ў прыдатным для яго асяроддзі – зямной паверхні, пры дапамозе сродка перамяшчэння – пешшу (*біць ногі, walk one's feet / legs off*).

Характар перамяшчэння – гэта рух, пры якім застаецца ўражанне аб лёгкасці ці грузнасці, грацыёзнасці ці нязграбнасці. У беларускай і англійскай фразеасістэмах маніфестуецца перамяшчэнне на пальцах ног (*на дыбачках, on one's tiptoe*), на руках і нагах адначасова (*на карачках, on all fours*), у стане алкагольнага ап'янення (*на вушах, under the influence*), нязграбна (*як мядзведзь, like a bull in a china shop* – літаральна 'як бык у фарфаравай краме'). Нязграбнасць руху вобразна звязана са звычкамі жывёл і птушак: для беларусаў – гэта *слон і мядзведзь*, для англічан – *бык*.

Аб'екты перамяшчаюцца ў прасторы з пэўнай хуткасцю. Устаноўлена, што хуткасць – самая значная кінетычная характарыстыка, пра што сведчыць колькасная напаўняльнасць гэтай фразеасемантычнай групы: 89 беларускіх (15,1%) і 123 англійскія ФА (15,6%). Аб'екты могуць перамяшчацца *хутка, навольна* ці, калі іх два або больш, з *аднолькавай хуткасцю*. Хуткае перамяшчэнне мае агульную станоўчую канатацыю і вобразна звязана 1) з аўтаномнымі рухамі частак цела чалавека (*як вокам згледзець, in the twinkling of an eye*); 2) з максімальнымі фізічнымі магчымасцямі (*што ёсць сілы, with all one's might*); 3) з афектным псіхічным станам (*як апантаны, like a man possessed*); 4) з сіламі і з'явамі прыроды (*з ветрыкам, like the wind* – літаральна 'як вецер' – 'вельмі хутка'); 5) з транспартнымі сродкамі (*на ўсіх парусах, under full sail*); 6) з міфалагічнымі ўяўленнямі і адмоўнымі хрысціянскімі феноменамі (*без душы, like the devil* – літаральна 'як д'ябал' – 'вельмі хутка'); 7) з вельмі кароткімі прамежкамі часу, якія цяжка фіксуюцца свядомасцю чалавека (*у адзін момант, in a moment*).

Перамяшчэнне *навольна*, наадварот, ацэньваецца негатыўна, паколькі

выклікана стомленасцю, слабасцю, хваробай (*ледзь ногі цягаць, scarcely drag one foot after the other* ‘вельмі павольна, з цяжкасцю хадзіць, рухацца ад стомленасці, слабасці, хваробы’), лянотай, нежаданнем, незацікаўленасцю моўцы ў перамяшчэнні (*нага за нагу, hardly put one foot in front of the other*), адсутнасцю прычын для спешкі (*не на пажар, where’s the fire?*). Нерэпрэзентатыўнасць падгрупы з *аднолькавай хуткасцю* (6 беларускіх і 3 англійскія ФА) сведчыць пра адлюстраванне ў даследаваных фразеасістэмах максімальнай ці мінімальнай хуткасці перамяшчэння.

Беларусы вызначаюць напрамак руху пераважна зрокам у гарызантальнай плоскасці (*куды вочы нясуць*) і значна міфалагізуюць кінетычныя прасторавыя ўласцівасці (*халера нясе*). Англійская спецыфіка фразеалагічнай рэпрэзентацыі перамяшчэння дэтэрмінуецца наяўнасцю напрамку руху для хуткага пераадолення адлегласці (*across lots* – літаральна ‘цераз дзялянкі зямлі’ – ‘напрасткі, найкарацейшым шляхам’); паказам вялікай хуткасці механічных транспартных сродкаў (*burn rubber* – літаральна ‘паліць гуму’ – ‘хутка ехаць на машыне’); актыўным выкарыстаннем марской тэрміналогіі (*give a wide berth* ‘трымацца на значнай адлегласці’, дзе *berth* – ‘якарнае месца’); вызначэннем кірунку перамяшчэння па паху (*follow one’s nose* – літаральна ‘ісці за носам’ – ‘ісці прама наперад, у кірунку носа’); эксплікацыяй розных тыпаў перамяшчэння: вертыкальна (*up and down the country* – літаральна ‘ўверх і ўніз краіны’ – ‘па ўсіх напрамках’), у вадзе і паветры (*tread water* ‘плыць стоячы’, *hit the silk* ‘скакаць з парашутам’), з прычыны невыканання грашовых абавязкаў (*do a moonlight flit* ‘з’ехаць з кватэры без аплаты’), з пэўнымі цяжкасцямі (*worm one’s way* ‘прабірацца з цяжкасцю паўзком’).

Мікрапалі месцазнаходжання аб’ядноўваюць беларускія і англійскія фразеалагізмы, што рэпрэзентуюць арыентацыйныя прасторавыя ўласцівасці з пазначэннем блізкасці / аддаленасці (*блізка / недалёка, далёка, высокая*) і без пазначэння блізкасці / аддаленасці (*знаходжанне ў адным месцы, знаходжанне ў розных месцах, знаходжанне нідзе*).

Лакалізацыя аб’екта з пазначэннем блізкасці / аддаленасці апісваецца трохкампанентнай гарызантальнай прасторавай мадэллю *блізка – недалёка – далёка*. Значная колькасць беларускіх і англійскіх ФА з семантыкай ‘блізка’, іх ужыванне з актуальнымі прэдыкатамі *высіцца, чарнець* і пад., наяўнасць у іх структуры саматызмаў (*вока ў вока, eyeball to eyeball*), вобразная сувязь з прадметамі і з’явамі жыцця чалавека (*плот у плот, right next door*) сведчаць пра самата-антрапацэнтрычны характар блізкай прасторы. ФА са значэннем ‘недалёка’ эксплікуюць месцазнаходжанне аб’екта па-за межамі тактыльнай перцептыўнай прасторы назіральніка, але не выключаюць магчымасці гэты аб’ект убачыць ці дайсці да яго за невялікі прамежак часу (*у трох кроках, within two steps*). Фразеалагізмы з семантыкай ‘далёка’, звязаныя з вобразамі

краю, мяжы (*на краі свету, at the end of the earth*), пазначаюць месцазнаходжанне аб'екта па-за межамі перцептыўных магчымасцей назіральніка, пра што сведчаць адсутнасць саматызмаў у структуры ФА гэтай падгрупы і іх ужыванне з неактуальнымі прэдыкатамі *быць, жыць* і пад.: *Я ў чорта на кулічках жыву. Праводзіць мяне не трэба* (А. Асіпенка); *Jack isn't happy about the idea of living in the middle of nowhere* (Е. Cody Kimmel) 'Джэк не ў захапленні ад ідэі жыць у чорта на кулічках'.

Як паказала даследаванне, беларусам уласцівы выкарыстанне дзевяткова-дзсятковай сістэмы вылічэння (*за трыдзецяць зямель, за дзясятай гарой*) і зрокавага аналізатару пры ўстанаўленні адлегласці ад аб'екта (*за вачамі*). Носьбіты англійскай мовы вызначаюць аддаленую лакалізацыю аб'екта побач са зрокам (*in front of someone's eyes* – літаральна 'перад чыімі-небудзь вачыма' – 'побач, блізка') пры дапамозе слыху (*out of hail* – літаральна 'за межамі вокліку' – 'далёка'). Яркія вобразы беларускай міфалогіі і фальклору *воран, камар* у фразеалагізмах *воран касцей не занясе, дзе камар козы пасе* дэтэрмінуюць іх экспрэсіўнасць, адмоўную канатацыю і канстатууюць міфалагізаванае ўспрыманне беларусамі далёкага месцазнаходжання.

Англійскія ФА з пазначэннем аддаленасці вобразна звязаны з задняй часткай аб'екта (*at the back of beyond*, дзе *back* 'спіна'), пазбаўлены канатацыі, з'яўляюцца нейтральнымі і рэпрэзентуюць культурна-маркіраваную структуру міжасобаснай прасторы чалавека (*keep someone or something at arm's length* – літаральна 'трымаць каго-небудзь ці што-небудзь на адлегласці выцягнутай рукі' – 'захоўваць ступень фізічнай або сацыяльнай аддаленасці ад каго-небудзь ці чаго-небудзь'). Вертыкальнае вымярэнне *высока* (з *вышыні птушынага палёту, a bird's eye view*) у беларускай і англійскай фразеалогіі прадстаўлена нязначна: 2 беларускія і 2 англійскія ФА.

Месцазнаходжанне без пазначэння блізкасці / аддаленасці ўключае наступныя фразеасемантычныя падгрупы: *знаходжанне ў адным месцы, знаходжанне ў розных месцах, знаходжанне нідзе*.

Знаходжанне ў адным месцы рэалізуецца ў беларускай і англійскай фразеасістэмах праз трохкампанентную вертыкальную прасторавую мадэль *добрае, роднае, вядомае месца – канкрэтнае месцазнаходжанне – дрэннае, чужое, невядомае месца*. Беларускія і англійскія ФА фразеасемантычнай падгрупы *добрае / роднае / вядомае месца*, асацыятыўна звязаныя з постміфалагічнымі феноменамі *Бог, нябеснае царства*, маюць адабральную канатацыю і сведчаць пра асэнсаванне асвоенай, вядомай і бяспечнай прасторы ў хрысціянскай культурнай традыцыі (*царства нябеснае, the kingdom of heaven*).

Канстытуенты фразеасемантычнай падгрупы *канкрэтнае месцазнаходжанне* рэпрэзентуюць каардынатна-арыентаваную лакалізацыю аб'екта ў полі зроку (*на віду, in full view*), на адкрытай прасторы (*на свежым*

наветры, in the open air), справа (*на правую руку, at the right hand side*) ці злева (*на левую руку, at the left hand side*). Яны з'яўляюцца нейтральнымі і характарызуюцца адсутнасцю ў іх структуры лексем-тапонімаў. Разам з тым англійскія ФА змяшчаюць культурна-гістарычную інфармацыю пра сацыяльную структуру англамоўнага грамадства. Так, у ФА *sit above the salt* і *sit below the salt* адлюстравана даўняя традыцыя: у час прыёму ежы шляхетных гасцей саджалі бліжэй да сальніцы (*above the salt*), а бязродных гасцей, бедных сваякоў і слуг – далей ад сальніцы (*below the salt*).

Беларускія і англійскія ФА падгрупы *дрэннае / чужое / невядомае месца* пазначаюць лакалізацыю аб'екта на мяжы альбо па-за межамі зрокавага, слыхавога ці нюхальнага ўспрымання на максімальнай адлегласці ад назіральніка. Вобразная сувязь беларускіх ФА гэтай падгрупы з дахрысціянскімі феноменамі *агонь, вятры, грывоты, кадук, ліха, пярун, халера* абумоўлівае іх негатыўную канатацыю, прыналежнасць да прастамоўнага рэгістру і сведчыць пра міфалагічнае асэнсаванне беларусамі невядомай лакалізацыі (*кадук яго ведае дзе*). Англійскім ФА са значэннем 'дрэннае, чужое, невядомае месца' не ўласціва падобная разнастайнасць фальклорных феноменаў. Тут вобразнай асновай выступаюць суцэльныя прасторавыя локусы, што знаходзяцца ўнізе па вертыкалі (*the lower world* – літаральна 'ніжні свет' – 'пекла') ці на супрацьлеглым баку па гарызанталі (*on the wrong side of the tracks* – літаральна 'з таго боку чыгуначнага шляху' – 'з непрэстыжнай часткі горада'). Яны характарызуюцца нейтральнасцю ў плане эмоцый. Побач з міфалагічнымі персанажамі ў беларускіх ФА і цэльнымі локусамі ў англійскіх ФА са значэннем 'дрэннае, чужое, невядомае месца' прысутнічаюць феномены постміфалагічных канцэпцый свету – хрысціянства і мусульманства: *Бог, Алах, God, devil* (*Бог ведае дзе, God knows where*). Постміфалагічныя феномены і фальклорныя істоты ёсць найвышэйшыя нададрасаты, таму беларускія і англійскія ФА гэтай падгрупы можна лічыць эвідэнцыяльнымі сродкамі з экспліцытным указаннем на крыніцу паведамлення.

Беларускія і англійскія ФА фразеасемантычнай падгрупы *знаходжанне ў розных месцах* рэпрэзентуюць лакалізацыю, абмежаваную магчымасцямі зрокавай перцэпцыі назіральніка. Яна можа быць пастаяннай (*там і тут, here and there*), перыядычнай (*то там то сям, now here now there*) і ажыццяўляецца гарызантальна. Семантыка лакалізацыі такога тыпу ў беларускіх і англійскіх ФА эксплікуецца дэйктычнымі займеннікамі *тут, там, here, there, hither, thither* і лексемамі-інтэнсіфікатарамі *кожны, every*. Апрача гэтага, англійскія ФА гэтай падгрупы нярэдка ўключаюць лексем-тапонімы тыпу *China* 'Китай' і дэлімітатыўныя прыназоўнікі *from* і *to* (*from China to Peru*). Прасторавая лакалізацыя ў розных месцах, пазначаная беларускімі ФА, дэтэрмінуецца

пераважна полем зроку назіральніка ў гарызантальнай плоскасці (*куды ні кінеш вокам*). У англійскай фразеасістэме знаходжанне аб'екта ў розных месцах можа быць не толькі гарызантальным, але і вертыкальным (*high and low* – літаральна 'уверсе і ўнізе' – 'паўсюль').

Нерэпрэзентатыўнасць тыпу лакалізацыі ў месцы, што не існуе – *нідзе* (*ні тут ні там, neither here nor there*) – адлюстроўвае рэчыўную мадэль прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах.

Мікрапалі метрыкі аб'ядноўваюць беларускія і англійскія фразеалагізмы, што пазначаюць памеравыя прасторавыя ўласцівасці, прадстаўленыя наступнымі фразеасемантычнымі групамі і падгрупамі: памер (*вялікі, малы, аднолькавага памеру*), даўжыня (*кароткі*), глыбіня (*неглыбокі*) і кантынুальнасць (*працягласць, абмежаванасць*). Як паказаў аналіз беларускага і англійскага фактаграфічнага матэрыялу, аб'екты могуць быць *вялікімі, малымі*, а таксама *аднолькавага памеру*. *Вялікім* бывае чалавек (*вярста каломенская, a long drink of water*), дрэвы і расліны (*гамоніць з небам, high as the sky*). Разам з самай 'велічыня' актуалізуюцца дадатковыя семы 'дужы' (*хоць у плуг запрагай, built like a tank* 'магутнага складу, дужы') і 'ганарлівы' (*не бачыць ног за пазам, a fat cat* 'таўстапузы, багаты, ганарлівы').

Значэнне 'малы' ствараецца пры дапамозе зааморфнай метафары на аснове параўнання з жывёламі маленькага памеру. Для беларусаў – гэта *верабеі* (з *вераб'іны нос*), *жаба* (*жабе па калена*), *варона* (*варона ў дзюбе панесці можа*), для носьбітаў англійскай мовы – *duck* 'качка' (*knee-high to a duck*), *grasshopper* 'конік' (*knee-high to a grasshopper*), *jackrabbit* 'трус' (*knee-high to a jackrabbit*). Нерэпрэзентатыўнасць беларускіх і англійскіх ФА падгрупы *аднолькавага памеру* (5 беларускіх і 1 англійская ФА) (*адзін над адзін, two of a kind*) сведчыць пра адлюстраванне ў даследаваных фразеасістэмах неэталонных якасцей аб'ектаў, што ўспрымаюцца беларусамі і англічанамі як адхіленні ад нарматыўных паказчыкаў і суправаджаюцца неадабральнай або іранічнай канатацыяй. Характарыстыкі *кароткі* і *неглыбокі* прадстаўлены 2 беларускімі ФА і 2 англійскімі ФА: *на жабін скок, no distance at all* 'кароткі', *жабе па калена, up to one's knees* 'неглыбокі'.

Выяўлена, што беларускія і англійскія ФА з метрычнай семантыкай адлюстроўваюць гendarныя стэрэатыпы. Эталоны мужнасці – гэта шырокія плечы, высокі рост (*касы сажань у плячах, built like a brick outhouse* 'рослы, плячысты, магутнага складу'). Высмейваюцца адвіслы жывот, лішняя вага (*як кадзь, as big around as a molasses barrel* 'поўны, тоўсты'): *Сам ён тоўсценькі як кадзь, I нізкі, і кругленькі* (Я. Колас); *He ate till he was as big around as a molasses barrel* [DAIPV] 'Ён еў, пакуль не стаў тоўстым як кадзь'.

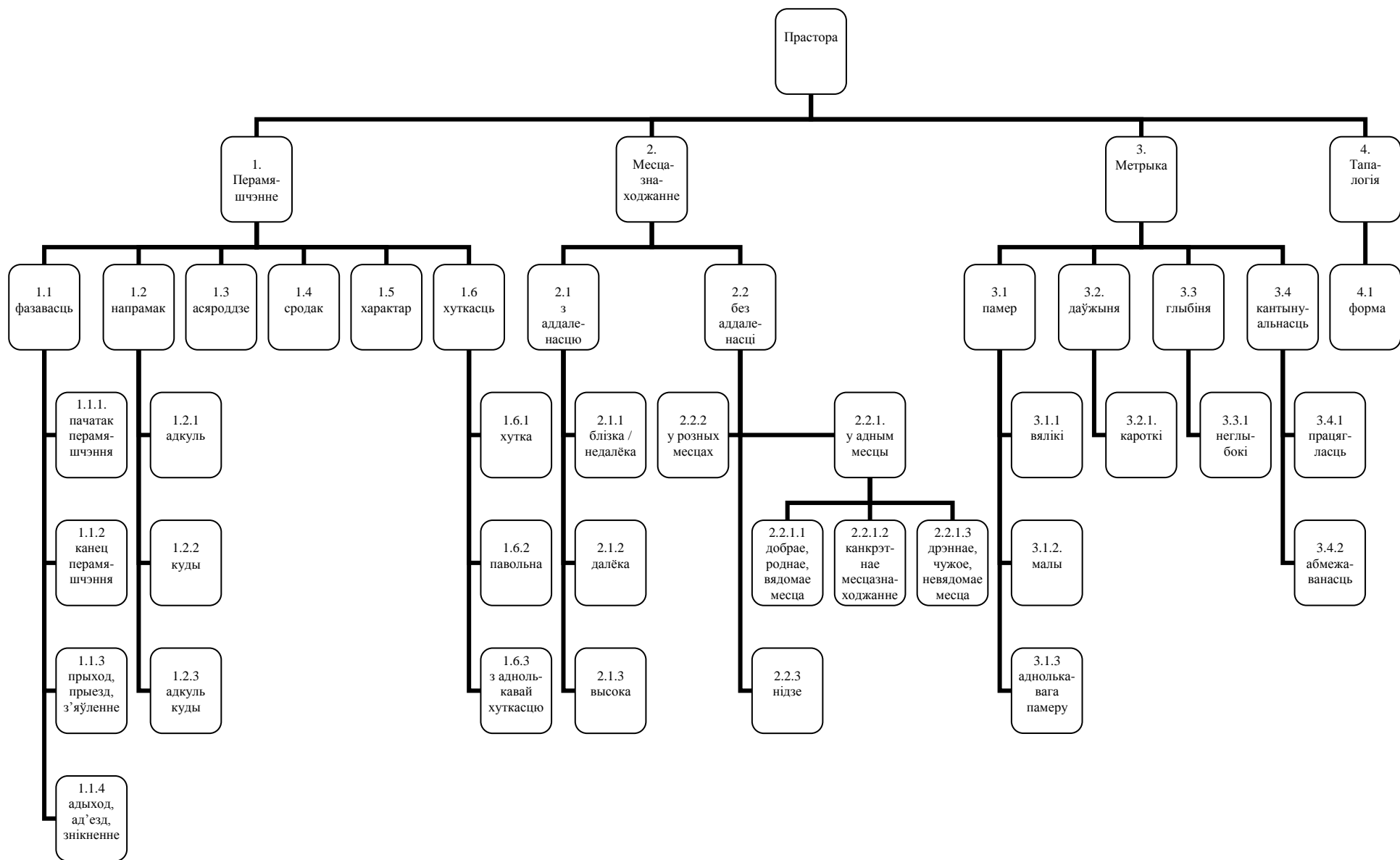
Нацыянальна-спецыфічныя рысы рэпрэзентацыі параметрычных характарыстык праяўляюцца ў несупадзенні 1) аб'ектаў для вымярэння: *нос у*

беларускай фразеасістэме (на дваіх рос ды аднаму дастаўся) і ягадзіцы ў англійскай (*broad in the beam* ‘таўстазяды’, дзе *beam* ‘самая шырокая частка карабля’); 2) стрыжнёвых кампанентаў, звязаных з нацыянальна-культурнымі рэаліямі (як *плаха*, дзе *плаха* ‘кавалак расколатага ўздоўж бярвяна’; *as fat as an alderman*, дзе *alderman* ‘член савета раёна’); 3) метрычных прататыпаў (*варона*, *верабей*, *жаба*, *сабака* і *duck* ‘качка’, *grasshopper* ‘конік’, *jackrabbit* ‘трыс’, *cat* ‘кот’).

Кантынуальнасць прасторы вызначаецца магчымасцямі чалавека ахапіць межы аб’екта зрокам (*не згледзець канца-краю*, *as far as the eye can see*) і тыпам дамінантнага прыроднага ландшафту. Працягласць у прасторы асацыіруецца са свабодай і атрымлівае станоўчую канатацыю. Прасторавая абмежаванасць звязана ў беларусаў з недахопам зямельных рэсурсаў для гаспадаркі (як *старой бабу сесці*). У англійскай лінгвакультуры яна дэтэрмінавана межамі асобаснай прасторы назіральніка, парушэнне якой ацэньваецца негатыўна (*sit on the thin edge of nothing* – літаральна ‘сядзець на вузкім краі нічога’ – ‘з цяжкасцю змяшчацца’).

Тапалогія рэалізуецца праз форму. Англійскія ФА рэпрэзентуюць параметры ‘круглы’ (*as round as a ball* ‘круглы як шар’), ‘плоскі’ (*flat as a board* ‘плоскі як дошка’), ‘прамы’ (*as straight as a ramrod* ‘прамы як шомпал’), а таксама характарызуюць аб’екты спецыфічнай формы (*like a sack of potatoes* ‘як мяшок з бульбай’). У беларускай фразеасістэме была выяўлена 1 ФА са значэннем ‘форма’ (*над гаршчок надстрыгаць*). Значнае колькаснае перавышэнне ФА з метрычнай семантыкай над ФА са значэннем ‘форма’ фіксуе канцэптуалізацыю аб’екта пераважна метрычным спосабам, а рэпрэзентатывнасць дзеяслоўных і прыслоўных ФА сведчыць пра працэсуальна-акалічнасны характар прасторавай мадэлі ў беларускай і англійскай фразеасістэмах. Агульная тэматычная сегментацыя беларускага і англійскага ФСПП прадстаўлена на рысунку 1.

У трэцяй главе “Беларуска-англійская міжмоўная фразеалагічная эквівалентнасць у тэарэтычным і прыкладным аспектах” аналізуецца паняцце фразеалагічнай эквівалентнасці, устанаўліваюцца тыпы беларуска-англійскага міжмоўнага фразеалагічнага паралелізму, падаюцца безэквівалентныя фразеалагізмы і спосабы іх перадачы на англійскую мову, выяўляюцца формы праявы беларускай спецыфікі фразеалагічнай семантыкі ў параўнанні з англійскай мовай, рэпрэзентуюцца тэарэтычныя і практычныя асновы складання «Беларуска-англійскага ідэаграфічнага слоўніка фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай».

Рысунк 1 – Тэматычная сегментацыя беларускага і англійскага фразеасемантычных прасторавых палёў

Разгляд канцэпцый сучасных навукоўцаў (Ж.П. Вінэ і Ж. Дарбільнэ, Дж. Кэтфард, Ю. Найда, М. Бэйкер і інш.) па праблеме міжмоўнай эквівалентнасці паказаў разнастайнасць яе вызначэнняў. Мы падзяляем падыход да фразеалагізма як мікратэксту. Пры падобным поглядзе эквівалентнасць прадугледжвае не толькі максімальна магчымую блізкасць разнамоўных тэкстаў, але і трансляцыю інфармацыі на ўзроўні раўнацэнных па форме славесных знакаў: перадача фразеалагізма зыходнай мовы фразеалагізмам на мову супастаўлення.

Пры ўстанаўленні тыпаў міжмоўных адносін беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў да асноўных крытэрыяў эквівалентнасці аднесены: семантычныя, структурныя, граматычныя, функцыянальна-стылёвыя характарыстыкі, склад лексем-кампанентаў і фразеалагічны вобраз. У адпаведнасці з гэтым вызначана ступень карэлятыўнасці ФА: поўныя фразеалагічныя эквіваленты, фразеалагічныя эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай, безэквівалентныя фразеалагізмы.

Поўная фразеалагічная эквівалентнасць беларускіх і англійскіх ФА з прасторавай семантыкай вызначаецца максімальнай ізаморфнасцю сем, лексіка-граматычнай структуры, функцыянальна-стылёвай аднесенасці, а таксама супадзеннем фразеалагічных вобразаў: напрыклад, *плячо ў плячо* і *shoulder to shoulder* з семантыкай 'блізка'. Сярод беларускіх і англійскіх ФА было выяўлена 284 (48,3%) беларуска-англійскія поўныя фразеалагічныя паралелі. Падобны ізамарфізм абумоўлены наяўнасцю ў кампанентным складзе гэтых фразеалагізмаў лексем-саматызмаў (*рука ў руку, hand in hand*), дэйктычных займеннікаў (*<i> тут і там, here and there*), запазычаннем ці калькаваннем ФА ў выніку культурна-гістарычнага ўзаемадзеяння этнасаў (*аўгіевы стайні, Augean stables*), аднолькавым пераасэнсаваннем зыходных словазлучэнняў-прататыпаў як свабодных словазлучэнняў. Напрыклад, беларуская ФА *пайсці з ветрам* і яе англамоўны адпаведнік *gone with the wind* (літаральна 'пайшоў з ветрам') утварыліся ад аднаго словазлучэння-прататыпа, заснаванага на здольнасці ветру перамяшчаць прадметы з аднаго месца на іншае, што ў працэсе пераасэнсавання атрымала новае значэнне 'бяследна знікаць, прападаць'.

Фразеалагічныя эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай маюць аднолькавае значэнне, але розныя вобразныя складнікі: з *усіх бакоў* і *from all quarters* валодаюць агульнай семантыкай 'з розных месцаў, бакоў'. У беларускім фразеалагізме вобразам выступае перамяшчэнне з чатырох бакоў свету. У англійскай ФА фразеалагічны вобраз – перамяшчэнне з раёнаў горада *quarters* 'часткі горада, дзе жывуць і працуюць людзі пэўнай нацыянальнасці або сацыяльнага статусу'. Усяго былі ўстаноўлены 272 фразеалагічныя эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай (46,3%).

Безэквівалентныя фразеалагізмы – беларускія ФА, якія не маюць англамоўных фразеалагічных адпаведнікаў. У ходзе даследавання выяўлены 32 (5,4%) беларускія безэквівалентныя фразеалагізмы. Фактарамі іх існавання выступаюць: наяўнасць у ФА лексем-рэалій жыцця беларускага народа (*над гаршчок падстрыгаць*, дзе *гаршчок* ‘гліняная пасудзіна для гатавання гарчай стравы’); выкарыстанне ў механізме фраземаўтварэння сродкаў выразнасці (*хадзіць ходырам*, дзе маецца алітарацыя гукаў [х] [д] і [дз’]); ужыванне стылёвых прыёмаў для іранічнага або гумарыстычнага эфекту (*сабакам сена касіць*); абыгрыванне ўласных імёнаў (*як Марка на пекле хадзіць*). Прыёмамі перадачы значэння безэквівалентных ФА з’яўляюцца: поўнае або частковае фразеалагічнае калькаванне, выбарачны, трансфармацыйны, кантэкстуальны, камбінаваны, лексічны і дэскрыптыўны спосабы перакладу. Асноўнымі сродкамі перадачы семантыкі беларускіх безэквівалентных ФА на англійскую мову выступілі лексічны (93,7 %) і дэскрыптыўны (6,3%) тыпы. Так, значэнне ФА *Бог семярым нёс ды аднаму дастаўся* можна перадаць на англійскую мову складаным словам *big-nosed* ці лексмай *snouty*, а значэнне ФА *пайсці на сяло* – пры дапамозе дэскрыптыўнага перакладу *to go from one house to another without purpose for marking time* ‘адправіцца хадзіць без усякай патрэбы з адной хаты ў другую, каб хутчэй і непрыкметна ішоў час’.

У працэсе даследавання ўстаноўлена карэляцыя паміж тыпам фразеалагічнай эквівалентнасці і формай праявы нацыянальнай спецыфікі ў выглядзе наступных паказчыкаў¹:

1) індэкс міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці – адносіны колькасці беларускіх ФА з поўнымі англійскімі фразеалагічнымі эквівалентамі да агульнай колькасці беларускіх ФА пэўнай фразеасемантычнай падгрупы. Супастаўленне вылучаных нам індэксаў фразеалагічнай эквівалентнасці для 29 фразеасемантычных падгруп паказала, што самыя высокія паказчыкі індэкса міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці (>0,7) маюць падгрупы *адкуль / куды* (0,85), *блізка* (0,74), *знаходжанне ў розных месцах* (0,79), *працягласць* (0,83) і *абмежаванасць* (0,75). Гэта дазваляе трактаваць іх як універсальныя прасторавыя характарыстыкі, што атрымліваюць ідэнтычную маніфестацыю ў беларускай і англійскай фразеасістэмах;

2) індэкс вобразнай нацыянальнай спецыфікі – адносіны колькасці беларускіх ФА з вобразнай нацыянальнай спецыфікай да агульнай колькасці беларускіх ФА пэўнай фразеасемантычнай падгрупы. Высокія паказчыкі індэкса вобразнай нацыянальнай спецыфікі (>0,7) беларускіх фразеалагізмаў у супастаўленні з англійскімі выяўлены ў падгрупах з кінетычнай (*сродак перамяшчэння* – 0,92), арыентацыйнай (*далёка* – 0,74) і метрычнай семантыкай

¹ Індэкс можа вар’іравацца ад 0 (мінімум) да 1 (максімум).

(малы – 0,92, кароткі – 1, неглыбокі – 1). ФА гэтых падгруп маніфестуюць несупадзенне асацыятыўна-вобразных ментальных працэсаў пры ўспрыманні і рэпрэзентацыі падобных прасторавых характарыстык носьбітамі беларускай і англійскай моў;

3) індэкс безэквівалентнасці – адносіны колькасці безэквівалентных беларускіх ФА да агульнай колькасці беларускіх ФА пэўнай фразеасемантычнай падгрупы. Нізкія паказчыкі індэкса безэквівалентнасці маюць 16 беларускіх фразеасемантычных падгруп на фоне англійскіх, што характарызуе аднакіраванасць шляхоў пераасэнсавання зыходных словазлучэнняў носьбітамі беларускай і англійскай моў.

Інтэгральны ўзровень фразеалагічнай эквівалентнасці беларускага ФСПП у супастаўленні з англійскім ФСПП – **абагульнены індэкс беларуска-англійскай міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці** – вызначаўся як адносіны сукупнасці беларускіх ФА, што маюць поўныя фразеалагічныя англійскія адпаведнікі ўсіх 29 фразеасемантычных падгруп, у дачыненні да агульнай колькасці ФА беларускага ФСПП. Ён складае 0,48 і сведчыць пра значную ступень супадзення рэпрэзентацыі прасторавых уяўленняў у беларускай і англійскай фразеасістэмах, што можна тлумачыць агульнымі індаеўрапейскімі каранямі дзвюх моў, прыналежнасцю гэтых этнасаў да еўрапейскага хрысціянскага лінгвакультурнага арэалу.

Інтэгральны ўзровень нацыянальнай спецыфікі – **абагульнены індэкс беларускай нацыянальнай спецыфікі фразеалагічнай семантыкі** – вызначаўся як адносіны сукупнасці беларускіх безэквівалентных ФА і ФА з вобразнай нацыянальнай спецыфікай у дачыненні да агульнай колькасці адзінак беларускага ФСПП. Ён складае 0,52 і дэтэрмінуецца інтра- (генетычная, структурная разнастайнасць беларускай і англійскай моў) і экстралінгвістычнымі фактарамі (культурна-гістарычныя, геаграфічныя ўмовы пражывання носьбітаў даследаваных моў).

Практычным выхадам выяўленай у даследаванні тэматычнай сегментацыі беларускага і англійскага ФСПП і ўстаноўленых беларуска-англійскіх міжмоўных фразеалагічных паралеляў з'явіўся «Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай». На аснове аналізу прац па тэарэтычнай і практычнай лексікаграфіі і фразеаграфіі была распрацавана яго макра- і мікраструктура. Макраструктура слоўніка маніфестуе іерархічнасць катэгорыі прасторы і складаецца з таксона *прастора* як агульнага семантычнага крытэрыя і 29 падтаксонаў для беларускіх і англійскіх ФА. Кожны падтаксон мае сваю прадуктыўнасць як колькасць прадстаўленых у ім адзінак. Кампаратыўны аналіз прадуктыўнасці 29 падтаксонаў паказаў рэпрэзентацыю ў беларускай і англійскай фразеасістэмах максімальнай ('хутка', 'далёка', 'вялікі') і мінімальнай ('блізка', 'малы') ступені праявы

прасторавых характарыстык, тэндэнцыі да станоўчага ('добрае, роднае, вядомае месца') ці адмоўнага ('дрэннае, чужое, невядомае месца') палюсоў.

Мікраструктура фразеалагічнага даведніка – гэта слоўнікавы артыкул, які складаецца з наступных раздзелаў: загаловачная беларуская ФА з паказам месца націску ў лексемах-кампанентах; яе граматычная, структурная і функцыянальна-стыльвая характарыстыка; тлумачэнне значэння на беларускай мове; парадыгматычныя адносіны; структурна-граматычная характарыстыка і тлумачэнне на англійскай мове; найбліжэйшы англійскі эквівалент у семантычным, вобразным, лексіка-граматычным і функцыянальна-стыльвым аспектах; ілюстрацыйныя прыклады ўжывання беларускага фразеалагізма і яго англамоўнага эквівалента з перакладам на беларускую мову. Падобная структура слоўнікавага артыкула, на наш погляд, адпавядае патрабаванням часу і робіць слоўнік прыдатным для шырокага кола карыстальнікаў. Яго могуць ужываць не толькі носьбіты беларускай і англійскай моў у якасці даведніка для перакладу, але і навукоўцы, хто даследуюць беларускую фразеасістэму ў супастаўляльна-параўнальным аспекце з фразеасістэмамі іншых моў.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Катэгорыя прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах мае поліцэнтрыйны характар, вызначаецца чатырма інварыянтнымі семантычнымі прыметамі *перамяшчэнне, месцазнаходжанне, метрыка і тапалогія* і чатырма аднайменнымі мікрапалямі.

Беларускія і англійскія ФА мікрапалёў перамяшчэння эксплікуюць кінетычныя прасторавыя характарыстыкі, прадстаўленыя наступнымі фразеасемантычнымі групамі і падгрупамі: фазавасць (*пачатак перамяшчэння, канец перамяшчэння, прыход / прыезд / з'яўленне, адыход / ад'езд / знікненне*), напрамак (*адкуль, куды, адкуль / куды*), асяроддзе, сродак, характар і хуткасць перамяшчэння (*хутка, павольна, з аднолькавай хуткасцю*).

ФА беларускага і англійскага мікрапалёў месцазнаходжання рэпрэзентуюць арыентацыйныя прасторавыя ўласцівасці з пазначэннем блізкасці / аддаленасці (*блізка / недалёка, далёка, высокая*) і без пазначэння блізкасці / аддаленасці (*добрае / роднае / вядомае месца, канкрэтнае месцазнаходжанне, дрэннае / чужое / невядомае месца, знаходжанне ў розных месцах, знаходжанне нідзе*).

Беларускія і англійскія ФА мікрапалёў метрыкі вербалізуюць параметрычныя характарыстыкі, прадстаўленыя наступнымі групамі і падгрупамі: памер (*вялікі, малы, аднолькавага памеру*), даўжыня (*кароткі*),

глыбіня (*неглыбокі*), кантынуальнасць (*працягласць, абмежаванасць*).

Мікрапалі тапалогіі рэпрэзентаваны групамі ФА са значэннем ‘форма’. Вылучаныя 13 фразеасемантычных груп і 29 падгруп маніфестуюць тэматычнае адзінства фразеалагічнай рэпрэзентацыі прасторавага фрагмента рэчаіснасці і адлюстроўваюць складаны характар катэгорыі прасторы ў беларускай і англійскай лінгвакультурах [1; 8; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 23].

2. Універсальнымі канцэптуальнымі характарыстыкамі катэгорыі прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах выступаюць яе **антрапацэнтрычнасць, непарыўнасць з часам, акалічнасна-працэсуальны характар**. **Антрапацэнтрычнасць** маніфестуецца праз вобразную сувязь прасторавых беларускіх і англійскіх ФА з часткамі цела чалавека, прадметамі і з’явамі яго жыцця, праз адлюстраванне ў семантыцы гэтых адзінак памеру індывідуума, яго прыроджаных інстыктаў, сацыякультурных установак, гендарных стэрэатыпаў, працэсаў сацыялізацыі. **Непарыўнасць прасторы з часам** рэпрэзентуецца беларускімі і англійскімі фразеалагізмамі, дзе разам з лакатыўнымі семамі (‘усюды’, ‘блізка’, ‘далёка’) прысутнічаюць тэмпаральныя семы (‘пастаянна’, ‘бесперастанку’, ‘хутка’, ‘павольна’). **Акалічнасна-працэсуальны характар** катэгорыі прасторы вызначаецца колькаснай перавагай дзеяслоўных і прыслоўных прасторавых беларускіх і англійскіх ФА ў параўнанні з адзінкамі іншых марфалагічных класаў.

Нацыянальна-спецыфічныя рысы рэпрэзентацыі катэгорыі прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах праяўляюцца ў **перцэптыўным, аксіялагічным, лінгвакультурным і сацыякультурным** аспектах. **Перцэптыўныя** адрозненні маніфестуюцца праз пераважна зрокавае ўспрыманне прасторавых характарыстык беларусамі. Носьбіты англійскай мовы маркіруюць лакалізацыю аб’екта пры дапамозе слыху. **Аксіялагічная ідэатнічнасць** праяўляецца значнай ступенню эматыўнасці фразеалагічнага ўвасаблення прасторы для беларусаў і нейтральнасцю гэтай катэгорыі ў плане эмоцый для носьбітаў англійскай мовы. **Лінгвакультурныя** несупадзенні дэтэрмінуюцца міфалагізацыяй прасторавых уласцівасцей беларусамі і іх асэнсаваннем носьбітамі англійскай мовы пераважна ў святле хрысціянскай культурнай традыцыі. Пра гэта сведчаць лексемы з семантыкай адмоўных беларускіх міфалагічных феноменаў *агонь, вятры, грывоты, кадук, ліха, пярун, халера* ў структуры беларускіх ФА і хрысціянскія антыподы Бога *dickens, devil, deuse* у структуры англійскіх ФА. **Сацыякультурная** спецыфіка рэпрэзентуецца дакладнай культурна маркіраванай структурацыяй прасторы моўцы для носьбітаў англійскай мовы ў адрозненне ад беларусаў, дзе назіраецца дапушчэнне меншай адлегласці пры камунікацыі. Усе вышэйадзначаныя несупадзенні абумоўлены інтра- і экстралінгвістычнымі фактарамі [2; 3; 4; 5; 9; 10; 11; 12; 17; 20; 22; 24; 25; 28; 29; 34; 35].

3. Аналіз тыпаў міжмоўнай карэляцыі значэння прасторавых беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў дазволіў устанавіць іх асіметрычную прадстаўленасць. З улікам семантыкі, фразеалагічнага вобраза, структурна-граматычнай арганізацыі, складу лексем-кампанентаў і экспрэсіўна-стылёвай характарыстыкі ФА былі вылучаны тры тыпы міжмоўнай беларуска-англійскай фразеалагічнай эквівалентнасці: поўныя эквіваленты, эквіваленты з вобразнай нацыянальнай спецыфікай, безэквівалентныя фразеалагізмы. Сярод тыпаў міжмоўнага ізамарфізму дамінуюць поўныя фразеалагічныя эквіваленты (48,3%) і эквіваленты з вобразнай спецыфікай (46,3%). Безэквівалентныя беларускія ФА сярод тыпаў адпаведнікаў маюць найменшую ўдзельную вагу (5,4%). Асноўнымі сродкамі перадачы іх семантыкі на англійскую мову выступілі лексічны і дэскрыптыўны спосабы перакладу [33].

4. Якасна-квантытатыўныя разыходжанні ў значэннях беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў карэлююць з тыпам фразеалагічнай эквівалентнасці ў выглядзе наступных індэксаў: індэкса міжмоўнай беларуска-англійскай фразеалагічнай эквівалентнасці, індэкса беларускай вобразнай нацыянальнай спецыфікі і індэкса безэквівалентнасці. Супастаўленне індэксаў фразеалагічнай эквівалентнасці ўсіх 29 падгруп паказала, што самыя высокія паказчыкі індэкса эквівалентнасці назіраюцца ў падгрупах *адкуль / куды, блізка / недалёка, знаходжанне ў розных месцах, працягласць і абмежаванасць*. Гэта дазваляе трактаваць іх як універсальныя прасторавыя характарыстыкі, што аднолькава рэпрэзентуюцца ў беларускай і англійскай фразеасістэмах. Разам з тым высокія паказчыкі індэкса беларускай вобразнай нацыянальнай спецыфікі ў супастаўленні з англійскай мовай у падгрупах з кінетычнай (*сродак перамяшчэння*), арыентацыйнай (*далёка*) і метрычнай (*малы, кароткі, неглыбокі*) семантыкай сведчаць пра нацыянальную спецыфіку гэтых прасторавых уласцівасцей. Нізкія паказчыкі індэкса безэквівалентнасці маюць 16 фразеасемантычных падгруп.

Устаноўленыя інтэгральныя паказчыкі – **абагульнены індэкс беларуска-англійскай міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці (0,48)** і **абагульнены індэкс беларускай нацыянальнай спецыфікі фразеалагічнай семантыкі (0,52)** – дэманструюць сіметрычную суадноснасць універсальнасці і этнаспецыфічнасці ў рэпрэзентацыі і інтэрпрэтацыі прасторавых уяўленняў фразеалагічнымі сродкамі беларускай мовы ў супастаўленні з англійскай [7].

5. З дапамогай устаноўленай у працэсе даследавання тэматычнай сегментацыі беларускага і англійскага ФСПП праведзена ідэаграфічная дыферэнцыяцыя прасторавых беларускіх і англійскіх ФА, распрацавана макра- і мікраструктура фразеалагічнага даведніка і на гэтай аснове складзены

«Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай». Макраструктура слоўніка адлюстроўвае іерархічнасьць катэгорыі прасторы і складаецца з таксона *прастора* як агульнага семантычнага крытэрыя для аб'яднаньня беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў і 29 падтаксонаў. Супастаўляльны аналіз прадуктыўнасьці кожнага падтаксона паказаў значную рэпрэзэнтатыву прасторавых сэнсаў, што праяўляюцца ў сваёй максімальнай ці мінімальнай ступені і лакалізуюцца на станоўчым ці адмоўным палюсах шкалы аксіялагічных ацэнак. Мікраструктура слоўніка – гэта лексікаграфічны артыкул, у якім прадстаўлена поўнае апісанне беларускага фразеалагізма ў семантычным, структурна-граматычным і функцыянальным аспектах на беларускай і англійскай мовах з ілюстрацыйнымі кантэкстамі [6; 26; 27; 30; 31; 32; 33].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Матэрыялы і вывады даследаваньня могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы тэорыі фразеалагічных універсалій і тыпалогіі міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасьці рознаструктурных моў; у лексікаграфічнай практыцы пры складанні перакладных ідэаграфічных беларуска-англійскіх і англа-беларускіх слоўнікаў; пры напісанні падручнікаў па параўнальна-супастаўляльнай лексікалогіі і фразеалогіі беларускай і англійскай моў; пры стварэнні вучэбных дапаможнікаў па кампаратыўнай лінгвістыцы; у тэорыі і практыцы перакладазнаўства; пры выкладанні англійскай мовы і беларускай мовы як замежнай у ВНУ, каледжах, ліцэях, школах.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ

Артыкулы ў рэцэнзаваных перыядычных выданнях

1. Арцёмава, В.А. Рэпрэзентацыя катэгорыі прасторы ў беларускай фразеалогіі / В.А. Арцёмава // Роднае слова. – 2011. – № 1. – С. 51–53.
2. Арцёмава, В.А. Вербалізацыя канцэпту «блізка-далёка» ў беларускай і англійскай фразеалогіі / В.А. Арцёмава // Вестн. Минск. гос. лингв. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2011. – № 1 (50). – С. 6–13.
3. Арцёмава, В.А. Беларускія і англійскія фразеалагічныя адзінкі з прасторавым значэннем у параўнальна-супастаўляльным аспекце / В.А. Арцёмава // Беларуская лінгвістыка. – 2011. – Вып. 67. – С. 98–106.
4. Арцёмава, В.А. Рэпрэзентацыя локусу ў беларускай і англійскай фразеалогіі / В.А. Арцёмава // Вестн. Минск. гос. лингв. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2011. – № 3 (52). – С. 5–13.
5. Арцёмава, В.А. Беларускія і англійскія фразеалагізмы са значэннем «перамяшчэнне ў прасторы» : параўнальна-супастаўляльны аспект / В.А. Арцёмава // Роднае слова. – 2011. – № 12. – С. 58–61.
6. Арцёмава, В.А. Прынцыпы рэпрэзентацыі беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў у двухмоўным фразеалагічным тэматычным слоўніку / В.А. Арцёмава // Вестн. Минск. гос. лингв. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2011. – № 5 (54). – С. 5–13.
7. Арцёмава, В.А. Кантрастыўны аналіз як метады выяўлення нацыянальнай спецыфікі семантыкі беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавым значэннем / В.А. Арцёмава // Беларуская лінгвістыка. – 2012. – Вып. 68. – С. 89–97.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

8. Артемова, О.А. Английские глаголы положения в пространстве *to stand, to sit, to lie* и их корреляты в русском языке / О.А. Артемова // Теория коммуникации. Языковые значения : сб. науч. ст. / Минск. гос. лингв. ун-т ; редкол. : О.С. Горицкая (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2009. – Вып. 5. – С. 31–36.
9. Артемова, О.А. Сопоставительное исследование категории пространства в славянской фразеологии / О.А. Артемова // Карповские научные чтения : сб. науч. ст. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : А.И. Головня (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2010. – С. 143–147.
10. Арцёмава, В.А. Другасныя сродкі намінацыі прасторавага становішча

аб'екта ў беларускай і англійскай мовах : супастаўляльны аспект / В.А. Арцёмава // Карповские научные чтения : сб. науч. ст. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : А.И. Головня (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2011 г. – Ч. 2. – С. 33–36.

11. Арцёмава, В.А. Рэпрэзентацыя кінетычных прасторавых адносін у беларускай і англійскай фразеасістэмах : параўнальна-супастаўляльны аспект / В.А. Арцёмава // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. ст. / Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины ; редкол. : В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. – Вып. 1. – С. 43–46.

12. Арцёмава, В.А. Міфалагізм і фалькларызм у фразеалогіі (на матэрыяле беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай) / В.А. Арцёмава / Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. навук. арт. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал. : Р.М. Прыемка [адк. рэд.] (і інш.). – Мінск, 2012. – Вып. 9. – С. 263–270.

13. Арцёмава, В.А. Прынцып асіметрыі ў фразеалогіі (на матэрыяле беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай) / В.А. Арцёмава // Карповские научные чтения : сб. науч. ст. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : А.И. Головня (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2012. – Ч. 1. – С. 166–170.

Матэрыялы і тэзісы дакладаў навуковых канферэнцый

14. Артемова, О.А. Английские глаголы положения в пространстве *to stand, to sit, to lie* и их корреляты в других языках / О.А. Артемова // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей, магистрантов и аспирантов, Минск, 21–22 апр. 2009 г. / Минск. гос. лингв. ун-т ; редкол. : Н.П. Баранова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2009. – Ч.1. – С. 140–141.

15. Артемова, О.А. Английские глаголы положения в пространстве и их корреляты в русском языке / О.А. Артемова // Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам : материалы III Междунар. науч. конф., посвящ. 88-летию образования Бел. гос. ун-та, Минск, 30 окт. 2009 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : В.Г. Шадурский (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Тесей, 2009. – С. 77–78.

16. Артемова, О.А. К вопросу о семантике английских глаголов положения в пространстве и их коррелятов в русском языке / О.А. Артемова // Идеи. Поиски. Решения : материалы III Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 25 нояб. 2009 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : Н.Н. Нижнева (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2010. – Т. 1. – С. 11–13.

17. Артемова, О.А. Теоретические основы исследования категории пространства в современной лингвистике / О.А. Артемова // Международные отношения : история, теория, практика : материалы I Науч.-практ. конф. молодых ученых, Минск, 4 февр. 2010 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. :

В.Г. Шадурский (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2010. – С. 159–161.

18. Артемова, О.А. Фразеологический пласт языка как ретранслятор национальной культуры / О.А. Артемова // Родной язык в современном обществе : взгляд молодых : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 25–26 февр. 2010 г. [Электронный ресурс] / Моск. ин-т иностр. яз. под эгидой ЮНЕСКО. – М., 2010. – Режим доступа : [http : // www.mosinyaz.com/conferences/rodnoy_yazyk/thesis/1/](http://www.mosinyaz.com/conferences/rodnoy_yazyk/thesis/1/) – Дата доступа : 15.04.2010.

19. Артемова, О.А. Категория пространства и проблематика ее исследования в сопоставительной фразеологии / О.А. Артемова // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі : актуальныя аспекты даследавання : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. маладых вучоных, Мінск, 26 сак. 2010 г. / Бел. дзярж. ун-т. ; рэдкал. : П. І. Навойчык (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2010. – С.41–45.

20. Арцёмава, В.А. Фразеасемантычнае поле прасторы ў беларускай мове / В.А. Арцёмава // Матэрыялы ежгоднай навукай канферэнцыі прэпадарателю и аспирантов университета, Минск, 27–28 апр. 2010 г. / Минск. гос. лингв. ун-т ; редкол. : Н.П. Баранова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2010. – С. 70–72.

21. Арцёмава, В.А. Фразеалагічныя адзінкі як сродак аб’ектывацыі прасторавых уяўленняў / В.А. Арцёмава // Язык – когниция – коммуникация : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 3–6 нояб. 2010 г. / Минск. гос. лингв. ун-т ; редкол. : З.А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2010. – С. 93–95.

22. Арцёмава, В.А. Антанімія як спосаб сістэматызацыі прасторавых уяўленняў у беларускай і англійскай фразеалогіі / В.А. Арцёмава // Идеи. Поиски. Решения : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 30 нояб. 2010 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : Н.Н. Нижнёва (отв. ред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2011. – С. 7–9.

23. Артемова, О.А. Пространственная картина мира в белорусской и английской лингвокультурах (на материале фразеологических единиц) / О.А. Артемова // Язык и социум : теоретические и прикладные аспекты исследования : материалы IX Междунар. науч. конф., Минск, 3–4 дек. 2010 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : Л.Ф. Гербик (отв. ред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2011. – С. 10–13.

24. Артемова, О.А. Фразеологические средства вербализации концепта движения в белорусском и английском языках : сопоставительный аспект / О.А. Артемова // Язык. Культура. Общение : материалы Междунар. науч.-практ. конф. «Международный фестиваль языков», Минск, 16 апр. 2011 г. / Бел. гос. ун-т ; редкол. : О.И. Уланович (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011.

– С. 153–156.

25. Артемова, О.А. Фольклорные образы и их роль в формировании пространственных представлений (на материале белорусских и английских фразеологизмов) / О.А. Артемова // Фальклор і сучасная культура : матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 21–22 крас. 2011 г. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал. : І. С. Роўда (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2011. – Ч. 2. – С. 51–52.

26. Арцёмава, В.А. Праблемы двухмоўнай фразеаграфіі : беларускія і англійскія ФА з прасторавай семантыкай / В.А. Арцёмава // Матэрыялы ежгоднай навукай канферэнцыі прапедаватэлей і аспірантаў універсітэта, Мінск, 27–28 апр. 2011 г. / Мінск. гос. лінгв. ун-т ; рэдкал. : Н.П. Баранова (отв. ред.) [и др.]. – Мінск : МГЛУ, 2011. – С. 22–24.

27. Артемова, О.А. Проблемы составления двуязычного фразеологического словаря (на материале белорусских и английских фразеологизмов) / О.А. Артемова // Мир языков : ракурс и перспектива: матэрыялы 2-ой Міждунар. навукай-практ. канф., Мінск, 29 апр. 2011 г. / Бел. гос. ун-т ; рэдкал. : Н.Н. Ніжнева (отв. ред.) [и др.]. – Мінск : БГУ, 2011. – С. 32–38.

28. Артемова, О.А. Репрезентация категории пространства в белорусской и английской фразеологии и фольклоре : сопоставительный аспект / О.А. Артемова // Славянскія літаратуры ў кантэксте сусветнай : матэрыялы X Міжнар. навук. канф., Мінск, 6–8 кастр. 2011 г. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал. : І. А. Чарота (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2011. – С. 25–30.

29. Артемова, О.А. Русский, белорусский и английский фразеологические фонды как отражение динамики языковых контактов / О.А. Артемова // Русский язык : система и функционирование (к 90-летию БГУ и 85-летию профессора П.П. Шубы) : матэрыялы V Міждунар. навукай. канф., Мінск, 11–12 окт. 2011 г. / Бел. гос. ун-т ; рэдкал. : И.С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Мінск : БГУ, 2011. – С. 331–334.

30. Арцёмава, В.А. Двухмоўная фразеаграфія ў Беларусі : стан і перспектывы / В.А. Арцёмава // Беларуская арфаграфія : здабыткі і перспектывы : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ, Мінск, 20–21 кастр. 2011 г. / Бел. дзярж. ун-т ; рэдкал. : М.І. Свістунова (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2012. – С. 97–100.

31. Арцёмава, В.А. Рэпрэзентацыя беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай у двухмоўным фразеалагічным слоўніку / В.А. Арцёмава // Межкультурная камунікацыя і прафесійна арыентаванае навучэнне інастранным мовамі : матэрыялы V Міждунар. навукай. канф., прысвеч. 90-летию образования Бел. гос. ун-та, Мінск, 28 окт. 2011 г. / Бел. гос. ун-т ; рэдкал. : В.Г. Шадурский (отв. ред.) [и др.]. – Мінск : БГУ,

2011. – С. 47–48.

32. Артемова, О.А. Двухязычная фразеография в Республике Беларусь : состояние и перспективы / О.А. Артемова // Национально-культурный и когнитивный аспекты изучения единиц языковых единиц и их роль в репрезентации языковой картины мира : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Кострома, 22–24 марта 2012 г. / Костромской гос. ун-т им. Н.А. Некрасова ; редкол. : А.М. Мелерович (отв. ред.) [и др.]. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2012. – С. 269–272.

33. Арцёмава, В.А. Безэквівалентныя беларускія фразеалагізмы і спосабы перадачы іх семантыкі на англійскую мову (на матэрыяле беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавым значэннем) / В.А. Арцёмава // Ракурс і перспектыва : материалы III Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 20 апр. 2012 г. [Электронный ресурс] / Бел. гос. ун-т ; редкол. : Н.Н. Нижнева (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2012. – 193 с. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/21236>. – Дата доступа : 10.09.2012.

34. Арцёмава, В.А. Кантынуальнасць прасторы ў беларускай і англійскай фразеалогіі / В.А. Арцёмава // Язык – когниция – социум : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2012 г. / Минск. гос. лингв. ун-т ; редкол. : З.А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2012. – С. 70–71.

35. Арцёмава В.А. Семантыка памера ў беларускай і англійскай фразеалогіі / В.А. Арцёмава, Г.П. Назарава // Практика преподавания иностранных языков на факультете международных отношений БГУ [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа : http://www.fir.bsu.by/news/2012news_11_22.pdf. – Дата доступа : 22.11.2012.

РЭЗІЮМЭ

Арцёмава Вольга Аляксандраўна

Катэгорыя прасторы ў беларускай і англійскай фразеалогіі

Ключавыя словы: прастора, перамяшчэнне, месцазнаходжанне, метрыка, тапалогія, фразеалагічная адзінка, фразеасемантычнае поле, фразеалагічны вобраз, эквівалентнасць, нацыянальная спецыфіка.

Мэта даследавання: устанаўленне семантыкі, структуры і функцый беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў з выяўленнем іх універсальных і нацыянальна-спецыфічных характарыстык.

Метады даследавання: метады кампанентнага аналізу, сінхронны параўнальна-супастаўляльны метады, прыёмы статыстычнай апрацоўкі моўнага матэрыялу.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. У праведзеным даследаванні ўстаноўлены семантычныя, структурныя і функцыянальна-стылёвыя характарыстыкі прасторавых беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў. Выяўлена агульнае і нацыянальна-спецыфічнае ў іх значэннях і функцыянаванні, раскрыта ідэаэтычная маркіраванасць беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў у перцэптыўным, аксіялагічным, лінгвакультурным і сацыякультурным аспектах. Вызначаны тыпы міжмоўнай беларуска-англійскай фразеалагічнай эквівалентнасці; высветлены і колькасна выражаны формы праявы нацыянальнай спецыфікі беларускіх фразеалагізмаў у супастаўленні з англійскімі. Праведзена іх лексікаграфічная параметрызацыя.

Практычная значнасць даследавання і сфера прымянення. Атрыманыя вынікі могуць знайсці прымяненне пры распрацоўцы тэорыі фразеалагічных універсалій і тыпалогіі міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці рознаструктурных моў; у лексікаграфічнай практыцы пры складанні перакладных ідэаграфічных беларуска-англійскіх і англа-беларускіх слоўнікаў; пры напісанні падручнікаў па параўнальна-супастаўляльнай лексікалогіі і фразеалогіі беларускай і англійскай моў; пры стварэнні вучэбных дапаможнікаў па кампаратыўнай лінгвістыцы; у тэорыі і практыцы перакладазнаўства; пры выкладанні англійскай мовы і беларускай мовы як замежнай у ВНУ, каледжах, ліцэях, школах.

РЕЗЮМЕ

Артемова Ольга Александровна

Категория пространства в белорусской и английской фразеологии

Ключевые слова: пространство, перемещение, местонахождение, метрика, топология, фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеологический образ, эквивалентность, национальная специфика.

Цель исследования: установление семантики, структуры и функций белорусских и английских пространственных фразеологизмов с выявлением их универсальных и национально-специфических характеристик.

Методы исследования: метод компонентного анализа, сравнительно-сопоставительный метод, приемы статистической обработки языкового материала.

Полученные результаты и их новизна. В проведенном исследовании установлены семантические, структурные и функционально-стилистические характеристики пространственных белорусских и английских фразеологизмов. Выявлено общее и национально-специфическое в их значениях и функционировании; раскрыта идиоэтническая маркированность белорусских и английских пространственных фразеологизмов в перцептивном, аксиологическом, лингвокультурном и социокультурном аспектах. Определены типы межъязыковой белорусско-английской фразеологической эквивалентности; раскрыты и количественно выражены формы проявления национальной специфики белорусских фразеологизмов в сопоставлении с английскими. Проведена их лексикографическая параметризация.

Практическая значимость исследования и область применения. Полученные результаты могут найти применение при разработке теории фразеологических универсалий и типологии межъязыковой фразеологической эквивалентности разноструктурных языков; в лексикографической практике при составлении переводных идеографических белорусско-английских и англо-белорусских словарей; при написании учебников по сравнительно-сопоставительной лексикологии и фразеологии белорусского и английского языков; при создании учебных пособий по компаративной лингвистике; в теории и практике переводоведения; в преподавании английского языка и белорусского языка как иностранного в вузах, колледжах, лицеях, школах.

SUMMARY

Volga A. Artsiomava

The category of space in Belarusian and English phraseology

Keywords: space, movement, location, metric, topology, phraseological unit, phraseosemantic field, phraseological image, equivalence, national specificity.

The aim of the research is to reveal the semantics, structure and functions of the spatial Belarusian and English phraseological units with the identification of their universal and national specific characteristics.

Methods used in the research: componential analysis, synchronic comparative method, elements of quantitative methods.

The results obtained and their novelty. The semantic, structural and functional-stylistic features of the spatial Belarusian and English phraseological units have been revealed. The universal characteristics and national peculiarities in their semantics and functions have been defined. The idioethnic perceptual, axiological, lingua-cultural and socio-cultural markedness of the spatial Belarusian and English idioms has been exposed. The forms of interlingual Belarusian-English phraseological equivalence have been determined. The types of the national specificity of the Belarusian phraseological units in comparison to the English idioms have been exposed and quantified. Their lexicographical parameterization has been carried out.

The practical value of the research and sphere of application. The results obtained can be applied in the development of the theory of phraseological universals and cross-language typology of phraseological equivalence in languages with different structures; in compiling ideographic Belarusian-English and English-Belarusian dictionaries; in working out manuals and textbooks on comparative Belarusian and English lexicology and phraseology; in theory and practice of translation. They can also be used in teaching English and Belarusian as a foreign language at institutions of higher education, colleges, lyceums, schools.